

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Тарасенко Л. Б.

У цій статті розглядаються проблеми охорони і захисту прав дитини, що є надзвичайно актуальними в епоху глобалізаційних процесів для всіх країн світу. На сучасному етапі розвитку для України, яка обрала шлях побудови правової держави, одним із першочергових завдань у цій сфері є не тільки створення національної юридичної бази, яка б повною мірою відповідала міжнародним стандартам, але й формування відповідного механізму захисту прав дитини у разі їх порушення, забезпечення реалізації прав кожної дитини. Стаття містить статистичні дані, що свідчать про численні порушення прав дитини в нашій країні та доводять масштаби проблеми, яка надзвичайно загострилася на сучасному етапі в зв'язку з кризовою соціально-економічною ситуацією та військовими подіями на Донбасі.

Ключові слова: права дитини, міжнародні стандарти прав дитини, гарантії прав і свобод дитини, насильство, булінг.

В даній статті розглядаються проблеми охорони і захисту прав ребенка, которые являются чрезвычайно актуальными в эпоху глобализационных процессов для всех стран мира. На современном этапе для Украины, которая стала на путь построения правового государства, одной из первоочередных задач в этой сфере является не только создание национальной юридической базы, которая бы в полной мере отвечала международным стандартам, но и формирование соответствующего механизма защиты прав ребенка в случае их нарушения, обеспечение реализации прав каждого ребенка. В статье содержатся статистические данные, которые свидетельствуют о многочисленных нарушениях прав ребенка в нашей стране и доказывают масштабы проблемы, которая чрезвычайно обострилась на нынешнем этапе в связи с кризисной социально-экономической ситуацией и военными событиями на Донбассе.

Ключевые слова: права ребенка, международные стандарты прав ребенка, гарантии прав и свобод ребенка, насилие, буллинг.

This article deals with the problems of protection and defense of child's rights which are extremely relevant in the epoch of globalization processes for all countries of the world. At the present stage for Ukraine, which has got on the path of legal state forming, one of the priorities in this area is not only creation of national legal framework that would fully meet international standards, but also formation of appropriate mechanism to protect the child's rights, ensuring the realization of the rights of each child. The article will contain statistical data that testify numerous violations of child's rights in our country, and prove the problem scale which has become extremely acute at the current stage due to socio-economic crisis and military events in the Donbas.

Attention is drawn to the fact that there is a need to improve Ukrainian legislation, forms and methods of activity and public authorities and local governments, the public, educational institutions, coordinate their work, and introduce positive foreign experience in the field of child's rights protection.

The article points out that the most problematic remain the complex system of protecting the child's rights, clear distribu-

tion of functional responsibilities between various state bodies in this area, effective mechanisms for responding to violations of the child's rights, violations of the child's right to family, punitive attitudes towards parents, who find themselves in a difficult life situation instead of helping them.

Attention is given to the fact that despite the significant list of child's rights enshrined in legislation, and significant number of persons in Ukraine who deal with children, the child's rights are violated very often, a child is viewed as an object of influence but not as a subject of family and social life.

Key words: child's rights, international standards of the child's rights, guarantees of the rights and freedoms of a child, violence, bullying.

Щорічно 20 листопада відзначається людством як Всесвітній день дитини. Проблеми охорони і захисту прав дитини є надзвичайно актуальними як в усьому світі, так і в Україні зокрема. Діти практично не здатні самостійно захищати свої права і відстоювати власні інтереси, а тому потребують особливої уваги, посиленого захисту, що мають виходити від батьків, а також підкріплюватися захистом держави. З іншого боку, знаючи свої права з дитинства, людина зможе плідно й ефективно брати участь у розбудові правової держави. Глобальність цієї проблеми посилюється визначальною роллю молодого покоління у гарантуванні життєздатності суспільства та прогнозуванні його розвитку.

Міжнародне та національне законодавство вміщують численні нормативно-правові акти в зазначеній сфері: декларації, хартії, конвенції, закони тощо. Проте факти численних порушень прав дитини в нашій державі зумовлюють нагальну потребу приведення системи національного правового забезпечення прав дітей і підлітків до вимог міжнародних стандартів, вимагають удосконалення українського законодавства, форм і методів діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, громадськості, навчальних закладів, впровадження позитивного зарубіжного досвіду у сфері захисту прав дітей. Власне, цим і зумовлюється актуальність обраної теми.

Метою цієї роботи є дослідження проблемних питань реалізації та захисту прав дитини в умовах сучасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам забезпечення прав дитини присвятили праці дослідники О. Вінгловська, Н. Крестовська, Е. Лібанова, Н. Лукашова, О. Марцеляк, І. Михайлова, Н. Оніщенко, С. Сунегін, С. Широ та ін., що і стало науковим підґрунтям цієї статті. У доробках цих науковців ґрунтовно охарактеризовано міжнародні стандарти прав дитини, імплементацію їх у національне законодавство, впровадження механізмів захисту прав дитини. Складна зовнішня та внутрішня ситуація, в якій опинилася Україна, змушує нас у цій статті проаналізувати окремі проблеми реалізації прав дитини в умовах сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками в нашій державі змінюються основні підходи до осмис-

лення й реалізації прав дітей, держава та громадянське суспільство посилюють увагу до інтересів дітей, удосконалюється механізм контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони дитинства, розвиваються інституції соціально-правового захисту дітей тощо. Тож формально Україна охороняє права дітей та створює умови для належного розвитку майбутнього покоління.

Попри значний перелік прав, закріплених у законодавчих актах, і попри значну кількість в Україні тих, хто опікується дітьми, права дітей порушуються часто-густо, дитина розглядається тільки як об'єкт впливу, а не як суб'єкт сімейного та суспільного життя.

Фахівці небезпідставно наголошують на тому, що «відсутність поширення в Україні сучасних світоглядних підходів до розуміння ролі й місця дитинства в суспільстві призводить до порушення принципу забезпечення інтересів дитини та її прав на особливе піклування й допомогу» [1], а також на тому, що державним установам не завжди вдається координувати свою діяльність і процедури із забезпечення якнайкращого захисту прав дітей [2].

Не в такому вже далекому минулому доволі критичними були судження стосовно виконання нашою державою своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту прав дитини, розміщені у доповіді, представленій до Універсального періодичного огляду Організації Об'єднаних Націй на чотирнадцятій сесії Ради з прав людини ООН у 2012 р. коаліцією неурядових організацій, а саме Коаліцією НУО «Права дитини в Україні», Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» та Всеукраїнською мережею з протидії комерційній сексуальній експлуатації дітей [3].

Зокрема, зазначалося, що найбільш проблемними з погляду дотримання та забезпечення державою прав дитини залишаються: комплексна система захисту прав дитини; розподіл функціональних обов'язків у різних державних органах щодо дітей після так званої адміністративної реформи, ефективні механізми реагування на порушення прав дитини; порушення права дитини на сім'ю та каральне ставлення до батьків (позбавлення батьківських прав), що перебувають у складних обставинах, замість допомоги їм тощо.

Останнє всеукраїнське дослідження Коаліції «Права дитини в Україні» серед іншого визначає такі проблеми:

– майже кожна 5 дитина відчуває дискримінацію за фінансовим станом;

– у навчальних закладах 29% дітей упродовж останнього року зіткнулись із ситуацією, коли вони не змогли взяти участь у шкільному заході (екскурсії, пікніку, поході, дискотеці) через відсутність грошей;

– 17% дітей зазначили, що впродовж року хвилювалися через брак грошей у сім'ї для задоволення їхніх потреб;

– 47% дітей не знають, куди звернутися у разі насильства;

– 30% дітей впродовж останнього року не змогли висловитися щодо важливих для них питань на будь-якому рівні: в сім'ї, школі, громаді;

– 10% дітей не почуваються в безпеці в школі [4].

Учені цілком слушно стверджують, що дієвий механізм забезпечення і гарантування прав, свобод і законних інтересів дитини не може обмежуватися лише його правовим або законодавчим виміром. Так, Н. Оніщенко

та С. Сунегін поділяють думку Н. Опольської, що механізм забезпечення прав і свобод дитини передбачає взаємодію не лише нормативно-правових засобів, що створюють належні передумови для реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини, а й загальносоціальних засад [5].

З огляду на це гарантії прав і свобод дитини мають розглядатися в контексті узгодження соціально-економічних, правових, культурно-духовних, політичних умов, засобів і способів, що спрямовані на постійне вдосконалення прав і свобод дитини, фактичну реалізацію, охорону та захист у разі їх обмеження або порушення.

Забезпечення прав дітей потребує консолідації зусиль органів державної влади і місцевого самоврядування, громадськості, а також підвищення рівня поінформованості дітей та дорослих про наявні механізми і можливості захисту конституційних прав та свобод дитини; запровадження єдиної загальнодержавної програми виховання молодого покоління; розробки та впровадження системи організації дозвілля дітей, доступної для кожної дитини; забезпечення державної підтримки діяльності дитячих організацій; підвищення відповідальності за порушення прав дитини.

Необхідно зазначити, що в умовах наявної на сьогодні системи попередження насильства та жорстокого поводження щодо дітей школи не зацікавлені фіксувати випадки жорстокого поводження та передавати цю інформацію до координуючого органу.

За словами члена Коаліції «Права дитини в Україні» правозахисниці М. Ясеновської, «у Національній поліції зараз немає органу, який би ефективно працював з дітьми у конфлікті із законом. Кримінальна міліція у справах дітей, яка діяла раніше, не функціонує, орган ювенальної превенції не має достатніх законодавчих повноважень, механізмів і протоколів впливу... Тому необхідне вдосконалення механізму захисту дітей від жорстокого поводження, зокрема, в сім'ї та школі». Основною проблемою залишається реагування на випадки жорстокого поводження і профілактична робота. Так, наприклад, у випадках виявлення жорстокого поводження з дитиною у школі відповідальність перекладається на персонал закладу. При цьому не враховується профілактична діяльність, що проводилася школою. Іншими словами, якщо школа заявляє про виявлення факту, то саме вона «автоматично» стає крайньою, відповідальною за цю проблему, навіть якщо добре працює в цьому напрямі. У результаті немає зацікавленості ні фіксувати випадки жорстокого поводження, ні передавати цю інформацію до координуючого органу. З цієї ж причини, за словами експертки, залишається малопомітною проблема булінгу, адже не всі випадки жорстокого поводження фіксуються. М. Ясеновська констатує, що ювенальна юстиція як система в Україні досі не створена [6].

Порушення прав дитини є найбільш резонансною темою в українських засобах масової інформації та суспільстві. Натепер проблема реалізації й захисту прав дитини в Україні зумовлюється, передусім, соціально-економічними протиріччями, негативними процесами у сфері освіти, охорони здоров'я, культури тощо, що негативно впливають на розв'язання завдань організації захисту дітей. До того ж необізнаність населення щодо прав дітей, необізнаність самих дітей у цьому

питанні завжди залишалась і залишається актуальною проблемою нашого суспільства.

Одним із найбільш проблемних аспектів соціального середовища, на який слід звернути увагу, є поширення соціального сирітства, яке спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини. Окрім того, багато дітей народжується поза шлюбом, нерідко це «випадкові» діти, матері яких не готові до їхнього виховання внаслідок психологічної незрілості чи ведуть неправильний спосіб життя.

Мусимо зазначити, що в Україні ще не напрацьовано чіткого механізму забезпечення реалізації та контролю за виконанням норм сімейного законодавства, що стосуються виховання та захисту прав дитини [7].

Щороку близько 8 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування, зокрема через складні життєві обставини, безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, вживання батьками алкоголю, наркотичних засобів, а також через їх жорстоке поводження з дитиною. В Україні дедалі частіше вживається термін «соціальні сироти» – це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин zostали сиротами при живих батьках [8].

До них належать і безпритульні та бездоглядні діти, тобто діти вулиці.

Так, найбільша кількість позашлюбних дітей спостерігається в південно-східному регіоні (Донецькій, Луганській та Одеській областях). Стабільно високою є кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, в Кіровоградській, Дніпропетровській, Одеській, Херсонській, Миколаївській та Донецькій областях, що є наслідком послаблення сімейних цінностей, зміною репродуктивної поведінки жінки, втратою морально-ціннісних орієнтирів тощо [9].

У 2015 році кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становила 73182 особи [10]. Діти з таких сімей зазнавали ризиків соціального сирітства, до них застосовувалося насилля та жорстока поведінка. Зокрема, понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства в сім'ї або є їх вимушеними учасниками. Діти скривджених матерів у 6 разів частіше намагаються накласти на себе руки, 50% схильні до зловживань наркотиками і алкоголем. Майже 100% матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з неврозам, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки [11].

У 2017 році близько 1400 дітей самі звернулися до поліції. Проте багато випадків залишаються поза увагою статистики, важко виявити та довести до суду випадки розбещення дитини. За дослідженнями Ради Європи, кожна п'ята дитина в Україні зазнає різних форм секс-насильства: від розбещення до зґвалтування. Кожна третя дитина стає жертвою фізичного насильства, а кожна друга – психологічного. 7 грудня 2017 року Верховна Рада України ухвалила законопроект № 5294 «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що має посилити комплексний підхід у боротьбі з домашнім насильством та передбачає тісну взаємодію профільних міністерств [12].

Почастішали повідомлення в ЗМІ про дикі випадки здавання власних дітей «в оренду» жебракам. Ос-

танній такий випадок зафіксовано в лютому 2018 р., коли 32-річна жінка з Хмельниччини віддала свого 4-річного сина жебракувати, отримавши від «орендатора» дитини 15 тисяч гривень [13].

Таким чином, необхідна дієва політика, спрямована на своєчасне виявлення сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, і таких, де зафіксовано насилля та жорстоку поведінку щодо дітей.

Розуміючи важливість необхідних кроків із вирішення проблеми, Міністерство освіти та науки в жовтні 2018 р. розробило методичку з реагування та протидії домашньому насиллю щодо учнів, у якій надано рекомендації з виявлення та реагування на домашнє насилля стосовно учнів, характеризуються види домашнього насилля: фізичне, економічне, сексуальне [14].

Пріоритетним напрямом політики стосовно дітей, які зазнають ризиків соціального сирітства, є спрямування ресурсів на запобігання потраплянню дітей в інтернатні заклади та допомогу сім'ям зі створення належних умов для виховання дітей у кровних родинах. Щодо дітей, які позбавлені батьківського піклування, мають вживатись активні заходи із влаштування їх у прийомні сім'ї [15].

Прийомна сім'я має бути професійною сферою діяльності з відповідними вимогами, стандартами, критеріями.

Відповідно до ст. 52 Конституції України «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» [16].

Проте, незважаючи на заборони, триває використання дитячої праці. Поняття «дитяча праця» охоплює тих дітей, чия трудова діяльність визначена як неприйнятна за критеріями Міжнародної організації праці. Число залучених до дитячої праці в Україні становить 264,1 тис. неповнолітніх осіб, або 5,1% всіх дітей. На небезпечній роботі було зайнято 76,4 тис. дітей. 44,4 тис. дітей, які працювали, зазначали наявність шкідливих факторів на своїй роботі: небезпечні інструменти, запиленість, загазованість, низькі або високі температури. Також 26,6 тис. дітей переносили на роботі важкі предмети. Серед працюючих дітей 10,6 тис. осіб потрапляли на роботу в неприємні ситуації (отримали моральну шкоду), з них 8,4 тис. дітей стикалися з криками і лайкою, 1,2 тис. пережили приниження [17].

Фізичне та моральне насильство все частіше має місце в школі. Кожна четверта дитина (24%) зазнала булінгу з боку однокласників, а 67% пережили прояви такого насильства. Через розрив комунікації поколінь 48% дітей ніколи не розповідали про випадки насилля у школі, 25% – говорили про це не з дорослими, а з другом, братом чи сестрою. З тих, хто мовчать, 40% соромляться про це говорити. А 22% заявили, що це нормальне явище [18].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2016 році Україна посіла 9-е місце із 42 досліджуваних країн за кількістю постраждалих від цькування. Наприкінці літа – на початку осені 2018 р. ЗМІ зарясніли від повідомлень про булінг у різних містах України. Найбільший резонанс викликало повідомлення про жорстоке побиття групою підлітків учениці в м. Одеса 31 липня

2018 р. Побиття підлітки зняли на відео та розмістили в Інтернеті. Цікаво, що всі учасники інциденту були однокласниками [19].

Опитування ВООЗ показало, що випадків цькування серед 11-річних більше, ніж серед 15-річних. Водночас у старшому віці поширеним стає психологічне насильство. Здебільшого дорослі ігнорують факти насилля між дітьми. Лише третина дорослих у таких ситуаціях стають на бік постраждалої дитини. Така реакція підриває довіру дітей до вчителів та батьків. Булінг формує у постраждалих комплекс неповноцінності та самоізоляцію від суспільства. За умов шкільного насильства у дітей немає внутрішньої спроможності змінювати ні колектив, ні його цінності, ні суспільство загалом [18]. На початку жовтня 2018 р. у Верховній Раді прийнято проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу [20], проте, чи буде прийнято закон, коли він стане на порядку денному у Верховній Раді – невідомо.

Проблема захисту прав дитини в нашій країні загострилася в зв'язку з військовими подіями на Донбасі. З початку Антитерористичної операції на Сході України загинули 242 дитини.

Протипіхотні міни, нерозірвані боєприпаси та вибухонебезпечні залишки війни створюють загрозу для 220 тисяч дітей, які проживають у зоні збройного конфлікту. За період з січня по листопад 2017 року випадки смерті чи поранення дитини внаслідок конфлікту відбувалися в середньому раз на тиждень. Усі інциденти фіксувалися уздовж лінії розмежування, де бойові дії є найбільш інтенсивними, 2/3 випадків ставалися тоді, коли діти піднімали з землі вибухові предмети. Щотижня одна дитина травмується чи гине через наслідки збройного конфлікту на Сході країни [21].

Правозахисна коаліція «Справедливість заради миру на Донбасі» у своєму тіньовому звіті Універсального періодичного огляду ООН говорить про 95 випадків залучення дітей до участі у збройних формуваннях за період конфлікту: вони виявили 85 таких випадків на непідконтрольній, і 10 – на підконтрольній Україні території (останні, за їхніми словами, щоправда, датуються тільки 2014 роком) Зокрема, у звіті зазначається, що «неповнолітніх та малолітніх дітей залучали для несення служби зі зброєю на блокпостах як бійців, виконання ролі охоронців, посильних, секретарів» [22].

Слід зазначити, що за час війни на Донбасі загинули більше 4000 українських військових [23]. У більшості з них залишилися напівсиротами діти, які потребують допомоги з боку держави, проте отримання такої підтримки є проблемним.

Таким чином, захист прав дитини – це те, про що сьогодні в українському суспільстві і державі слід гучно говорити вголос. Незважаючи на досить велику кількість документів, що забезпечують юридичну підтримку дитинства в Україні, діти залишаються однією з найменш захищених категорій населення. На дітях позначаються хворобливі наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, війни на Сході України тощо.

Забезпечення прав дітей потребує консолідації зусиль органів державної влади і місцевого самоврядування, громадськості, а також підвищення рівня поінформованості дітей та дорослих про наявні механізми і можливості захисту конституційних прав та свобод дитини; запрова-

дження єдиної загальнодержавної програми виховання молодого покоління; розробки та впровадження системи організації дозвілля дітей, доступної для кожної дитини; забезпечення державної підтримки діяльності дитячих організацій; підвищення відповідальності за порушення прав дитини. Цілком слушними є пропозиції щодо відновлення діяльності кримінальної міліції в справах дітей, яка була дієвим органом у справі профілактики дитячої злочинності, роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми, неблагополучними родинами тощо.

Зазначені завдання свідчать про те, що в нашій державі ще не напрацьований чіткий національний механізм забезпечення реалізації та контролю за виконанням норм законодавства про права дитини та наявні у цій сфері значні проблеми.

Висновки. Отже, на сучасному етапі розвитку для України, яка обрала шлях побудови правової держави, першочерговим завданням є не тільки створення юридичної бази у сфері охорони та захисту прав дитини, яка б повною мірою відповідала міжнародним вимогам, а й забезпечення реалізації прав кожної дитини та створення механізму захисту цих прав у разі їх порушення. Виховна державна політика, спрямована на розвиток сім'ї і захист прав дитини в ній, потребує значних капіталовкладень, але забезпечує довготривалі результати, адже йдеться про молоде покоління, яке стане через десять-п'ятнадцять років рушійною силою суспільного розвитку, а отже, закладені суспільні цінності та культурні надбання, засвоєні у їхньому світогляді, стануть мотивами активної суспільної діяльності та визначатимуть становлення й розвиток усєї держави.

Література

1. Радиш Я.Ф. Державна політика у сфері охорони здоров'я: моногр.: у 2 ч. / кол. авт.; упоряд. проф. Я.Ф. Радиш; передм. та заг. ред. проф. М.М. Білинської, проф. Я.Ф. Радиша. К.: НАДУ, 2013. Ч. 1. 395 с.
2. Крестовська Н. Міфи про ювенальну юстицію. Віче. 2010. № 15. С.45-49.
3. Універсальний періодичний огляд Організації Об'єднаних Націй на чотирнадцятій сесії Ради з прав людини ООН, травень 2012 р. URL: http://helsinki.org.ua/index.php?id=1337349079#_edn17
4. Політика у сфері прав дитини на наступні 10 років. URL: https://www.childrights.in.ua/Poltika_u_sfer_prav_ditini_na_nastupn_10_rok (дата звернення: 28 листопада 2018 р.).
5. Оніщенко Н., Сунегін С. Права дитини: піклування сім'ї, стурбованість суспільства, допомога держави, увага науковців. Віче. 2013. № 17. С. 22-24.
6. Ясеновська М. Через останні реформи школи не зацікавлені фіксувати жорстоке поводження з дітьми. URL: https://www.childrights.in.ua/Cherez_ostann_reformi_shkoli_ne_zackavlen_fksuvati_zhorstoke_povodzhennja_z_dtm_i_%E2%80%9393_ekspertka
7. Головченко В. Правові засади виховання та захисту прав дитини. Право України. 2008. № 5. С. 88-91.
8. Указ Президента України «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» від 22 жовтня 2012 р. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>
9. Мордань О. Об'єктивні чинники впливу на державну політику щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків. Соціальна і гуманітарна політика. 2013. С. 231-238.
10. Мін. соц. політики України. URL: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid>

11. Рада ухвалила закон проти домашнього насильства. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2017/12/7/227813/>

12. Українських лікарів учинимуть розпізнавати ознаки сексуального чи фізичного насильства у дітей. URL:

https://humanrights.org.ua/material/ukrajinskih_likariv_uchitimut_rozpiznavati_oznaki_seksualnogo_chi_fizichnogo_nasilstva_u_ditej

13. На Хмельниччині мати за гроші здала свого сина в оренду жебракам. URL: https://humanrights.org.ua/material/na_khmelnichchini_mati_za_groshi_zdala_svogo_sina_v_orendu_zhebrakam

14. Методичні рекомендації щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2018 № 1047. URL: <https://www.schoollife.org.ua/pro-zatverdzhennya-metodychnyh-rekomendatsij-shhodo-vyyavlennya-reaguvannya-na-vypadky-domashnogo-nasyilstva-i-vzayemodiyi-pedagogichnyh-pratsivnykiv-iz-inshymu-organamy-ta-sluzhbamy/>

15. Лібанова Е.М. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: кол. моногр. / відп. за вип. Л.М. Черенько, О.В. Макарова; за ред. Е.М. Лібанової; у 2 т. К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. 436 с.

16. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Відом. Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

17. За два роки в Україні незаконно залучали до праці понад 260 тисяч дітей. URL: https://humanrights.org.ua/material/za_dva_goda_v_ukraine_nezakonno_privlekali_k_trudu_boleje_260_tysjach_detej_

18. Експерти розповіли, як булінг впливає на всіх дітей у класі. URL: https://humanrights.org.ua/material/buling_vplivaje_na_vsih_ditej_u_klasi_jeksperti

19. Група подростков избила школьницу. Ее отвели в безлюдное место, отобрали личные вещи и нанесли телесные повреждения. URL: <https://usionline.com/2018/08/04/podrostkov-izbivshih-sverstnitsu-i-snyavshih-vse-na-video-ozhidaet-ugolovnaya-otvetstvennost-politsiya-video/>

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу. Проект Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402

21. С начала АТО на Донбассе погибли 242 ребенка. URL: <https://112.ua/ato/s-nachala-ato-na-donbasse-pogibli-242-rebenka--poroshenko-439318.html>

22. Війна відкинула Україну в дотриманні прав дитини років на десять у минуле. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28512603.html>

23. Кто дбає про дітей загиблих на Донбасі? URL: <http://www.dw.com/uk>

*Тарасенко Л. Б.,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ*